YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ SAYI: 2 YIL: 2001

GUNDELIK HAYAT VE DINSELLIK

Yrd. Doç. Dr. **Necdet SUBAŞI***

Gündelik hayat, sosyal gerçekliğin bir parçasıdır. Günümüz sosyolojisi, gündelik hayat fenomenini farklı açılardan ele alarak gündeme taşımaktadır. Gündelik hayat dünyası devlet, iktidar, yaşam çeşitliliği, kültürlenme gibi öğeler tarafından açık bir etkilenmeye sahip olsa da, aslında o, bütün bunlardan ayrı olarak, belli bir çoğulluğu, doğallık ve uyumu da yansıtmaktadır. Hatta gündelik hayat, içinde taşıdığı muğlak, sentetik ve uçuk anlamların varlığına rağmen yine de bütünlüklü bir yapı görünümü vermektedir.

Bu çalışmada, gündelik hayatın dinsellik bağlamındaki boyutları Türkiye örneğinde ele alınacaktır. Gündelik hayat, Türkiye'nin dini-sosyolojik geçmişi dikkate alındığında, üretilen bir çerçeve ve dikkate alınması gereken bir strateji olarak önem kazanmaktadır. Kuşkusuz bu gerçeklik, sadece bir problem olarak değil, dinselliğin organizasyonunu keşfetmek açısından da ilginç açılımlar sunmaktadır. Türkiye'nin modernleşme tarihi içindeki sosyolojik görüntüsü dikkate alındığında, esaslı bir dönüşümün kendini en çok gündelik hayatın yapılarında ortaya koyduğu görülmektedir. Bu durum, problematik düzeyde ilgi çekicidir ve bunun özellikle dinselliğin yansımaları açısından belirleyici ana temalara sahip olduğu düşünülebilir.

---

* Y.Y.Ü., İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi.

Sosyoloji, öncelikli olarak toplumsal yapı ve davranışların kendini teşhir eden biçimlerini ele almaktadır. Gündelik hayat ister bir kurgunun, isterse sıradan bir gerçekliğin ürünü olsun sonuçta bir teşhirdir ve akıp giden zaman içinde, çoğu zaman yorumlanmasında güçlük çekilen birtakım görüntüleri içermektedir. Bu nedenle gündelik hayatın görünürdeki yoksulluğuna takılmadan, aslında onun gizli olan zenginliğini ortaya çıkarmak gerekir. Bu çaba, kalabalığın altındaki derinliği açığa çıkarmak kadar, olağanlığın olağanüstülüğüne ulaşmak için de gerekli bir faaliyettir (Lefebvre, 1998: 16).

Gündelik hayatı tanımlarken, içinde yaşadığımız toplumun gündelikliğini ve modernliği doğuran özelliklerini dikkatle gözlemek gerekir. Yanı sıra görünüşte anlamsız gibi duran olgular arasından esas olanı yakalamak, olguları düzene sokarak, toplumun değişim perspektiflerini dikkatle izlemek zorunludur. Bunu gerçekleştirirken de gündelik olanı küreselliğin, devletin, teknoloji ve kültürün veya kültür çözülmesinin, v.s. içine yerleştirmek gerekir (Lefebvre, 1998: 35; Featherstone, 1996: 141; Chaney, 1999: 14). Gündelik hayat, toplumsal arenada her sosyal gerçeğin, bir bilinç bileşenine sahip olduğunu hatırlatacak şekilde, kendini tebarüz ettiren farklı değişkenlerin yarattığı gerçeklik dünyalarını yansıtmaktadır. Bu da özellikle bireylerin yüz yüze bulunduğu kurumlar dünyasının oluşturduğu, kişinin dışındaki gerçeklerle (objektif), onun kendi bilincinde denemekle, yaşamakla ve zaman içinde oluşan gerçekler arasında karşılıklı etkileşim sonucu oluşan diyalektik süreçler (sübjektif) arasında devam etmektedir (Berger, Berger, Keller, 1985: 23).

Gündelik hayat, tarihsel olanla temas edilen bir alan olmasına rağmen bugün genellikle önemsiz sayılarak göz ardı edilmekte, parçalanmakta ya da meta düzeyine indirgenerek fetişleştirilmektedir. Oysa gündelik hayat üzerine eleştirel olarak düşünmek, son tahlilde sosyal gerçeklik dünyasında varlığını sürdüren çelişkileri kavramak için yeterli bir imkan sağlayabilir. Hatta gündelik hayatı kendi iç gerginlikleri ve çatışmaları içinde kavramak ve bu şekilde beliren toplumsal anlamlara ulaşmak, verili kültürün dönüştürülmesini de mümkün kılabilir (Willis, 1993: 184). Esasen içinde her şeyin öğrenilerek içselleştirildiği gündelik hayat dönüştürülmeden, hiçbir talep ve hayalin gerçekleşmesi mümkün değildir. Buna rağmen yine de popüler ilgiler, günlük hayatın bilincine yönelik sorunlarla ilgilenmek yerine teorik bilincin analizine ilişkin sorunlarla ilgilenmeyi daha çekici kılmakta-

dır (Berger, Berger, Keller, 1985: 24).

Toplumsal yaşamdaki işaret, sembol, eylem ve niyetler doğal bir süreklilik içinde kendilerini yansıtmakta ve ancak gündelik hayat içinde anlamlandırılmaktadırlar. Toplumsalın çözümüne ilişkin bir dizi faaliyet, gündelik hayatın parçaları arasında yer alan eylem kalıpları ve davranış kodları, ayrıştıkları sürece ortak anlamlarını yitirecekleri yeni birtakım yapıları ortaya çıkarmaktadır. Kendisini oluşturan nesneler, mekanlar ve simgesel anlamlar siyasetten bağımsız gibi gözükse de, gündelik hayat, toplumsal yapının temel aldığı değerleri sürekli olarak yeniden düzenlemektedir. O, bize deneylerimiz ve ampirik algılamalarımız çerçevesinde yaşadığımız gerçekliği, olabilecek tek toplumsal hayat biçimi olarak gösterirken, yanı sıra kendisini de, herkesi mutluluğa eriştirmekte özgür bıraktığını iddia eden bir hayat tarzı olarak takdim etmektedir. Bu ise, yarışmacı bir etik çerçevesinde yaşayan insanların birbirlerinden kopmalarına, atomlaşmalarına, verili toplum düzeni karşısında kendi yalnızlıkları içinde kalmalarına yol açmaktadır. Doğal olarak da bu durum, toplumsal sistemin insanlar üzerindeki egemenliğini kolaylaştırmasına ve artırmasına imkan hazırlamaktadır (Oskay, 1989: 7-9).

Gündelik hayat bir toplumsal metin olarak da ele alınabilir. Çünkü o açıkçası bilimler tarafından saptanan, teknikler tarafından hakim olunan, zorlamalar eşliğinde sabitleşen bir *sonuç* görünümündedir. Burada daha derinlerde gezinen anlam yapıları başta olmak üzere, gündelik hayatın düzenlenmesi, bölümlere ayrılması, zaman kullanımının kontrolü ve titiz bir şekilde örgütlenmesi gibi konular bir metin olarak okunabilir şekilde yer almaktadır (Lefebvre, 1998: 64). Örneğin bu bağlam içinde yer alan kültür, insanların gündelik hayat karşısında geliştirdikleri ve tarihsel olarak semboller şeklinde tevarüs etmiş oldukları bir anlamlar bütünüdür. Anlamlar örüntüsünün tarihsel aktarımına işaret eden bu semboller, insanların gündelik hayata ilişkin bilgi ve tutumlarını ilettikleri, devam ettirdikleri araçlarda ve tevarüs ettikleri kavramlarda ifadesini bulmaktadırlar. Böylelikle kültür, diğer bütün faaliyetleri devam ettirdiği var sayılan bir "kurucu ruh" olmaktan daha çok, bir *anlamlandırma sistemi* olarak dikkat çekmektedir. Anlamlandırma sistemi, bir yandan gömülü olduğu semboller dünyası aracılığıyla sosyal hayatı inşa ederken, bir yandan da bunu, o evrenin üyelerine gerçeklik olarak dayatmaktadır. Böylece belirli bir hayat tarzı ile gerçeklik arasındaki ilişkileri dengeleyen kültür, (Sarıbay,

1994: 65, 94-95), sembol oluşturma süreçlerinden doğan ve özgül biçim ve yansımaların toplamı olarak ortaya çıkan gelenekler aracılığıyla da varlığını devam ettirmektedir (Brown, 1989: 65). Kültürün gündelik hayat fenomeninin temel bir parçası olarak gündeme gelmesi böylece söz konusu olmaktadır.

Literatürde Avrupa'nın, kitle kültürünün gelişimine verdiği tepki içinde doğan ve köklerini şehir yaşantısında bulan temelleriyle ilişkilendirilen gündelik hayat, bir *özgürleşme alanı* olarak tasvir edilmektedir. Artık gündelik hayat, yaygın biçimde modernliğin bir toplumsal kategorisi olarak değerlendirilmektedir. Gerçi geleneksel toplumlarda da bir gündelik hayat stilinden söz etmek mümkündür. Ne var ki bu stil, modernlik evreni içinde üretilen bir yaklaşımın ürünü olarak yeniden keşfedilmektedir ve bu yönüyle de günümüzdeki hakim yaklaşımların etkilerine açık bir bakışın ürünü olmaya mahkum olmaktadır. Modern dönemde gündelik hayat, daha çok bir karmaşıklığı, altüst oluşları ve hatta toplumsal bir öznelliği yansıtırken tarihsel olan bu kategori içinde biçimlendirilerek yeniden tasvir edilmektedir. Bu nedenle günümüzdeki toplumsal değişmelerin temel yönelimlerini olduğu kadar gelenekteki unsurlarını da tespit edebilmek ancak gündelik hayatın modern tasavvurlarından hareketle mümkün olabilmektedir.

Gündelik hayat özel ve kamusal karşıtlığını aşan bir toplumsal tecrübenin ürünüdür. Kapitalizm sonrası çağdaş toplum, işbölümü ve birçok etmenden dolayı kaçınılmaz olarak kamusal ve özel ayrımı yarattığı için, çeşitli kurumsal etkinlikler dışında kişinin bir de özel hayatı olduğu görüşü, modern ideolojilerin önemli bir öğesi haline gelmiştir. Yine aynı yaklaşımlar içinde toplum, rolleri belirlenmiş bireylerin toplumca saptanmış ilişkiler içinde yürüttükleri pratikler olarak değil de, bireylerin ayrı ayrı kendi talep ve kararları uyarınca girdikleri eğilimlerin toplamı olarak görüldüğü için, kamusal-özel ayrımı bugün önemli bir rol oynamaktadır. Öyle ki artık özel hayat alanına belli bir kutsallık tanınmakta ve çoğu zaman bu durum hukuk aracılığıyla da pekiştirilmeye çalışılmaktadır (Belge, ty.: 836).

Gündelik hayatın tasviri ve çözümlenişine ilişkin sosyolojik çalışmalar günümüzde *etnometodoloji* başlığı altında ele alınmaktadır. *Etno*, bireylerin erişebileceği ortak bilgi birikimine, *metodoloji* ise, aktörün toplumsal dünyayı anlamasına ve bu anlamı iletmesini sağlayan stratejilere işaret etmektedir (Swingewood, 1998: 320).

Etnometodoloji, insanların toplumsal dünyalarında ve günlük hayatlarında karşılaştıkları deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarını ampirik olarak incelemektedir. İnsanların günlük yaşamdaki etkinlikleriyle, özellikle de toplumsal etkileşimin olduğu gibi kabul gören yönlerinin incelenmesiyle ilgilenen etnometodoloji, hem öznel ifadelerin hem de gündelik hayatın örgütlenmiş edinimleri gibi diğer pratik eylemlerin incelenmesine yönelmektedir (Poloma, 1993: 241-244). Genelde günlük/sıradan davranışların, meydana geldikleri evrende, bir düzene sokulduğu ve rasyonel olarak açıklanabilir olduğu düşünülür. Böylece toplumsal durumlar da, kendilerine katılanların gayretleriyle devam ettirilen anlamlı davranış süreçleri olarak görülür. Katılanların, gündelik hayatın gidişatına niteliğini veren her zamanki pratik kabul ve yargılarını devam ettirmek için deneyimlerini düzenlemeye çalıştıkları kabul edilir. Böylece o, büyük ölçüde *Garfinkel, Husserl, Schutz* ve *Parsons*'a kadar uzanan bir entelektüel miras içinde toplumun, gündelik faaliyetlerini hangi tarzda düzenleyerek anlamlı kıldığını veya bunları hangi tarzda başkaları için de izah edilebilir hale getirdiğini öğrenmenin bir yöntemi olarak dikkat çekmektedir (Burrell, Morgan, 1999: 54, 56). Nitekim etnometodolojistler de çalışmalarında, toplumsal durumu ve ona katılan fertlerin gündelik, mutat davranışlarına niteliğini veren, sorgulanmayan kabuller vasıtasıyla oluşturdukları eylemleri, aklî olarak açıklanabilir kılma tarzlarını tespit etme peşindedirler. Bu nedenle etnometodolojist, kendisini gündelik hayat dünyasını anlamaya adamıştır.

Bu yapıların gizilliği özellikle *Alfred Schutz* tarafından ele alınmıştır. Ona göre bilgi birikimimiz, zamanla tortu halinde çöken, yaşam dünyasının kültürü içinde yoğunlaşan ve dil aracılığıyla iletilen bireysel deneyimlere dayalıdır. Bu tür bilgilerin ancak küçük bir kısmı, tek bir insanın bilincinde bulunabilir. Aktörün bilgi birikimi, basitçe verilidir, pratiktir ve dünyanın nasıl işlediğiyle ilintilidir. Gündelik dünyanın, büyük ölçüde, eylemin sorgulanmayan klişeler şeklindeki otomatik alışkanlıklara indirgendiği bir yemek kitabı ya da reçete bilgisiyle birleşen, kendine özgü yapısı vardır. *Schutz*'un vurguladığı nokta, paylaşılan anlamların önemi, dünyanın "benim" olmaktan çok "bizim" olduğu düşüncesi ve karşılıklı semboller aracılığıyla dilsel bir topluluğun varolmasıdır. O, bireyin etrafında yükselen toplumsal dünyanın, dolayımsız, aile ve arkadaşlar gibi yakın ilişkiler içinde beliren kişisel ve tekil olandan, dolaylı ve çağdaşlara, öncekiler ve sonrakilerle ilişkiler anlamında daha anonim "onlar"a kadar uzanan bir ilişkiler

ağından meydana geldiğini düşünmektedir.

Sosyoloji de başlangıç olarak, toplumsal dünyanın apaçık doğasını olduğu haliyle ele almaktadır ki bu da, aslında doğal tutum içinde kalan bireylerin karakteristik özelliğini incelemek demektir. Doğal tutum, başka bir şey olabileceği doğrultusundaki tüm şüpheleri askıya alarak, gündelik hayatın gerçekliğini kabul etmektir. Bu nedenle sosyologun, söz konusu dünyayı anlamak için, bireylerin hem kendi konum ve eylemlerini (aktörün niyet ve amaçlarını) tamamlayıp onlar üzerinde düşünmesi, hem de onların yapısını çözümleme yollarını açıklaması gerekir. *Schutz,* gündelik hayatı tam da bu noktada, kesintisiz bir deneyim ve eylem süreci olarak tanımlamaktadır. Dünya özel değildir, başkalarıyla paylaşılır. Varlıklarıyla hepimizin gelişmesini etkileyen ve birbiriyle etkileşim halinde olan çok sayıda aktör bulunmaktadır. Toplumsal gerçeklik de toplumsal dünya içindeki tüm nesnelerle olayların toplamından ibarettir. Ancak bu dünyanın, çeşitli iletişim biçimlerini gerektiren toplumsal ilişkiler etrafında kurulan bir yapısı da vardır. Yani bu, atomistik bir dünya değildir. Bir aktör, eylemin içeriğini yorumlamayı öğrenerek, başkalarının eylemlerini anlamak zorundadır. *Schutz*'a göre aktörün, içinde yer aldığı bu süreç üzerinde kafa yorması enderdir. Halbuki gündelik hayat özneler arasında sürmektedir. Bireyin bunu yapabilmesi için, onun, toplumsal dünyayı ideal tipler ya da tipleştirmeler gibi anlamlı dizilişlere göre yapılandırmasını sağlayan, ortak bir bilgi ve anlama birikimine sahip olması gerekecektir. Çünkü yaşantımızın en fazla kişisel olduğunu düşünebildiğimiz yanları bile, ilk bakışta hayli uzağında imiş gibi görünen olaylara biçim vermekte ve aynı zamanda bunlar tarafından da biçimlendirilmektedir (Swingewood, 1998: 316-318; Giddens, 1993: 115).

Schutz, başkalarının davranışlarını tipleştirmenin ve yine, bizi saran dünyayı anlamak için kullandığımız bilgi birikiminin, bağlamdan bağlama değiştiğini iddia etmektedir: Biz bir çoğul gerçeklikler dünyasında yaşamaktayız. Bunların hepsi sınırlı anlam alanlarına göre tanımlanır. Toplumsal eylemde bulunan kişi, günlük hayatın akışında bu anlam bölgeleri arasında gider gelir. Birey, çalışma dünyasından ev veya eğlence hayatına ya da dini tecrübe dünyasına kaydığında, farklı temel kurallarla yüz yüze gelir. Bir alandan diğerine geçmek, davranışta bulunan kişinin normal kabiliyeti içinde olsa bile, ayrı dünyalar arasındaki farklılıkların üstesinden gelebilmesi için onun bir de bilinç

atlamasını gerçekleştirmesi gerekir. Etnometodolojist sosyoloğun görevi, işte bu toplumsal dünyayı, içinde yaşamakta olanların bakış açılarını da dikkate alarak günlük hayatın yaygın yorumu açısından anlaşılabilir inşalar ve açıklamalar kullanarak çözümlemektir (Burrell, Morgan, 1999: 52-53).

Gündelik hayat, yorumlanmış bir gerçeklik alanı olarak kendini sunar ve bu sunum çok kere insanlar için anlamlı ve tutarlı bir bütünlük şeklinde görünür. Onun dünyası, toplumun sıradan üyelerince, hayatlarının sübjektif bir şekilde anlamlı hareketi içinde kabul edilen bir gerçeklik olarak görülmekle kalmaz, ayrıca bu, onların düşünce ve eylemlerine kök salmış bir dünya olarak da dikkat çeker. Çünkü hayat, ancak bunlarla gerçek bir şekilde korunup sürdürülebilir. Bu nedenle gündelik hayat formlarına dikkatli bir bakış, toplumsalın derin havsalasına ve bilgi envanterine ulaşabilmeyi sosyolog için mümkün kılar. Eğer modern toplumun bütün gerilimlerinin yaşandığı gündelik hayat, bir araştırma nesnesi haline getirilirse, hem her türden iktidarın baskı tekniklerine, hem de özgürleşme olanaklarına artık başka bir gözle bakmak mümkün olabilecektir. Sözgelimi *dil*in toplumsal baskıyı örtmekteki işlevi, tüketim ideolojisinin yarattığı yanılsamalar ve hatta iktidar aygıtları tarafından uygulanan terör bile, ancak gündelik hayat içinden bakılarak anlaşılabilecektir (Lefebvre, 1998). Çünkü çeşitli biçimlerde adlandırılan ekonomik terimlerle, statü gruplarının hareketlilikleriyle, kendi çıkarını gözeten birey anlayışıyla incelediğimiz toplum, bu kavramları yetersiz kılacak kadar karmaşıklaşmıştır.

Gündelik hayat, toplumun temel değerlerinin farklı toplumsal konumlardaki kişilerce paylaşıldığı, öğrenildiği ve haklılaştırıldığı bir alandır (Oskay, 1989: 7). Gündelik hayatın bilinci, bireye alelade olaylar arasında yolunu bulma ve yaşamını, diğer bireylerin arasında sürdürme olanağı veren bir *anlamlar ağı* sağlamaktadır. Bu ağların tümü, -ki birey bunları diğer bireylerle paylaşmaktadır- özel bir sosyal yaşam dünyası inşa etmektedir (Berger, Berger, Keller, 1985: 23). Aslında katı bir biçimde bölümlere ayrılmayıp tümüyle kaynaşmış olmasa bile, öğeleri birbiriyle bağlantılı bir bütün oluşturduğundan dolayı, toplum hayatının bir alanındaki kültür öğeleri diğer alanındakilerle bağlantılıdır ve onları karşılıklı olarak etkilemektedir (Turan, 1993: 39). Öte yandan gündelik hayat sadece bir planı, bir tasarımı ve bir hayali yansıtmamaktadır. Ortaya çıkan görüntüler hepten bir belirsizlik evreninde üretilmiş fotoğraflar da değildir. Kuşkusuz hayat bir

talep işidir ve gündelik hayat da bir değişim, dönüşüm ve direnç saye sinde bir beklentiler toplamına dönüşerek kendini gerçekleştirmekte dir. Nasıl her düzen kendi durumuna özgü düzensiz güçler tarafında kendini yok etme tehdidine karşı tekrar tekrar inşa edilmekteys (Berger, 1993: 95), aynı şekilde gündelik hayat da kendi anlamların yeniden üretmek ve kurmak durumunda kalmaktadır.

Toplumsal hayat ekonomik, politik ve ideolojik olayların ta mamından soyutlandığında da, geriye kalan yine sadece gündelik ha yattır. Ne var ki bu hayat, toplumsal görünümün öteki yanlarından ya da düzeylerinden ancak zihinsel bir biçimde ayrıştırılabilir, çünkü d düzeylerle kopmaz bir şekilde iç içedir. Ancak onlar karşısında görece bir özerkliği de vardır ve o düzeylerden her hangi birine ya da tümüne indirgenmesi mümkün değildir (Belge, ty.: 836). Gündelik hayat, top lumun, zaman ve mekan değişkenlerine bağlı olarak kendi iç bünye sinde geliştirdiği dinsel, kültürel ve ekonomik pratiklerin, birbirleriyle örtüşerek belli bir tarih kesitinde somutlaşmasıdır. Bu iki değişkenden bağımsız bir toplumsal organizasyon varolamayacağı gibi, konusu gündelik hayatın kültürel tabakalaşmasını çözümlemekle sınırlı olan bağımsız bir yöntemden de söz edilemez. Burada *zaman* öğesi, en genel anlamda gündelik hayat pratiklerinin bir süreç içinde çözülme ya da bütünleşme doğrultusunda gösterdikleri farklılaşmaları ifade ederken, buna karşılık *mekan* öğesi de, söz konusu farklılaşmaların gündelik hayat içinde işlevselleşebildikleri sınırları yansıtmaktadır (Işın, 1985: 538). Gündelik hayatın dönüşümü, bu bağlamda zaman ve mekana bağlı unsur ve temaların sosyal hayatta değişime uğramasıdır. Sosyal hareketliliğin gündelik hayatı da etkilemesi kaçınılmazdır. Ne var ki, hegemonyatik anlamda devlet toplum ayrımlaşmasının kendini açıkça hissettirdiği bir evrende, gündelik hayatın, bu kopuşmalar için de, yeni bir tarzı üretmesinden de söz edilebilir. Tabiri caizse gündelik hayatın dönüşümü, günlük siyasi-politik, uluslararası ve medyatik değişim komplekslerinin parçası olarak, hızla farklılaşan bir süreç içinde gerçekleşmektedir.

Bu değişimin, özellikle din bağlamındaki serüvenini izlemek gerekir. Bu bağlamda gündelik hayatın form ve işleyişini dikkate alan bir karşılaştırma, geleneksel olanla modern olan arasındaki karşılıklı dönüşümün yapısal yönlerini ortaya koyacak niteliktedir. Ancak bu dönüşümün izlerini sürebilmek için, modern ve modern öncesi dönemlerin *güven* ve *risk* alanlarını ele almak gerekecektir.

Genel olarak kapitalizm öncesi toplumlarda geleneğin etkisi daha güçlü görünmektedir. Geleneksel yapılarda hastalık, ölüm ve kuşakların birbirini izlemesi gibi, kişilerin hayatında sık sık görülebilen zorunlu değişiklikler de dahil olmak üzere halkın çoğunluğu için, günlük yaşamla gelenek arasında ahlaki sayılabilecek bir bağlantı söz konusudur. Bu tür sorunlarla yüz yüze gelmek ya da baş edebilmek zorunda kalındığında, geleneksel olarak yerleşmiş adetlerle uyum içinde bazı çareler sunan ve genellikle din içinde kök salmış kurallara başvurulmaktadır. Bu çerçevede gelenek dinden farklı olarak, belli bir inanç ve uygulama gövdesini değil, bu inanç ve uygulamaların, özellikle zamanla ilişkili olarak düzenlenme biçimine işaret etmektedir. Bu anlamda geleneksel yaşam biçimi rutindir. Ancak, yalnızca öylesine sürdürülen boş bir alışkanlık olmasından çok, asli olarak anlamlı olan bir rutindir. Yukarıda da belirtildiği gibi burada zaman ve mekan, modernliğin gelişmesiyle içeriksizleşen boyutlar gibi değildirler; bunlar, yaşanan etkinliklerin doğası içinde bir bağlam olarak yer almaktadırlar. Böylelikle gelenek, geçmiş, şimdi ve geleceğin sürekliliği içinde güveni sürdürdüğü ve bu tür bir inancı, rutinleşmiş toplumsal uygulamalara bağladığı sürece, ontolojik açıdan ihtiyaç duyulan güvenliğe temel bir biçimde katkıda bulunmuş olmaktadır (Giddens, 1993: 96, 113).

Geleneksel toplumlarda gündelik hayatın yavaş işleyişi, yaşanılan dünyayı kışkırtacak, ciddi dönüşümlere her an açık bir sosyal gerçeklik dünyasından söz etmenin neredeyse imkansız olmasından kaynaklanmaktadır. Hiyerarşik biçimde örgütlenmeyi sağlamış olan toplumsal alan, bir yandan din ve gelenekle, bir yandan da sınırlandırılmış bir dünya talebi içinde hayatın akışıyla tamamlanma çabası içindedir. Bu toplumsal modelin gerek siyasetin temsilcileri olarak yöneticiler ve gerekse gündelik dinselliğin kontrolünü üstlenen dini seçkinler tarafından sürekli olarak pekiştirildiği görülmektedir. Çünkü geleneksel toplumlarda din, bir kitle fenomeni olarak somutlaştırılmıştır ve artık esas işlevini bu çerçevede sürdürmektedir.

Modern öncesi dönemlerde güven ortamı, bölgeselleşmiş güvenin baskın rolüne bağlıdır. Zaman ve mekan içindeki toplumsal bağları istikrarlı kılmada, düzenleyici araç olarak akrabalık ilişkilerinden, tanıdık bir ortam sağlayan inanç ve ritüel tarzları olarak dinsel kozmolojilerden ve bugün ile bağlantılandırılma yolu olarak da gelenekten yararlanılmaktaydı. Modern dönemde ise toplumsal bağları istikrarlı

kılma aracı olarak dostluk ya da cinsel yakınlıklarla ilgili kişisel ilişkiler belirleyicidir ve belirsiz zaman-mekan aralıklarındaki ilişkileri istikrarlı kılma yolu olarak, soyut kurgular etkili olmaktadır. Geçmiş ile geleceği bağlantılandırma tarzı olarak da geleceğe yönelik düşünceler belirleyici olmaktadır. Modern dönemde güven ortamı, böylelikle yerinden çıkarılmış soyut sistemlere yönelik ilişkiler içinde meşruiyet kazanmaktadır.

Risk ortamları açısından bakıldığında ise modern öncesi dönemlerde örneğin bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı, iklimin güvenilmezliği, sel baskınları ya da diğer doğal felaketler gibi doğadan kaynaklanan tehdit ve tehlikeler, yağmacı ordular, yerel beyler, haydut ve hırsızlardan kaynaklanan şiddet tehditleri ve dinsel kayradan yoksun kalma ya da kötü bir büyünün etkisine girme gibi riskler ön plana çıkmaktadır. Buna karşın başta modernliğin düşünümselliğinden doğan tehdit ve tehlikeler olmak üzere, savaşın endüstrileşmesinden kaynaklanan insan şiddetleri ve modernliğin düşünümselliğinin benliğe uygulanmasından beslenen kişisel anlamsızlık tehditleri de modern dönemde yaygın olan risk ortamları arasında sayılmaktadır.

Gelenekselden modern olana geçişin tipik göstergeleri arasında yer alan yeni bilgi biçimleri, metalaşmış zaman-uzay ilişkilerinin değişimi, sonsuz terapi ve gerçek bolluğu gibi unsurlar, gündelik hayatın işleyişinde, *rasyonalizasyon* kapsamında tanımlanan bir dizi değişmeye yol açmıştır. Modern tarihin en önemli unsuru olarak rasyonalizasyon karsısında toplumların geleneksel yapıları bir bir dönüşüme uğramakta, böylece gelenek ve adetler de yerlerini, amaçlarla araçların mantıksal tutarlılık içinde birbirine bağlı olduğu davranış örgü ve kalıplarına bırakmaktadırlar (Berger, 1999: 100). Bu süreçte yeni adem-i merkezileştirme çabaları ekonomik, siyasal ve dinsel kurumları yerle bir ettikçe, zaman, nedensellik ve uzay gibi kavramların dönüşümüne bağlı olarak dinsel düşünce de, ya önemsiz bir role indirgenmekte ya da daha çok kült ve başka terapi biçimlerine dönüştürülerek gündelik hayattaki yerleri daraltılmaktadır (Frankel, 1991: 208-209). Toplumun genellikle ekonomik ve teknolojik alanlarında yoğunlaşan bu değişme, gündelik hayatın yapısını bütünüyle altüst etmektedir. Kısaca modern çağ, cismani olanın kutsal olana, aklın tutkuya, normların kendiliğindenliğe, yapının karşıyapıya, toplumsallaşmanın toplumsallığa karşı amansız saldırısıyla tasvir edilmektedir (Bauman, 1998: 166).

Modernlik öncesi geleneksel toplumların en belirgin özelliklerinden biri, sembolik bütünleşmelerin din yoluyla gerçekleştirilmesidir. Modernizasyonun gerçekleşmesiyle birlikte bu bütünlük, önemli ölçüde birtakım tehlikelere maruz kalmış, çoğu zaman bu durum daha belirgin ve dramatik biçimlerde kendini hissettirmiştir. Modern toplumsal yaşamdaki yapıların çoğunda din, günlük yaşam üzerinde yaygın bir etki sağlamasına izin verilmeyecek şekilde, açık bir uyumsuzlukla karşı karşıya gelmektedir.

Modernlikle birlikte gündelik hayatın yapısını altüst ederek değiştiren etmenlerin başında kapitalistleşme temayülü ve kültürü gelmektedir. Gündelik hayatın nihai sonucu, metalaşma şeklinde tebarüz etmektedir. Endüstriyel kapitalizmin yayılmasıyla birlikte ortaya çıkan günübirlik hayatın karakteristik biçimleri, geleneksel toplum tiplerinde rastlanılanlardan oldukça farklıdır. Meta kapitalizminin bütün çelişkileri ve bunları dönüştürmeye yönelik ütopyacı arzular modernleşme sürecinde ortaya çıkmakta (Willis, 1993: 6), eşya, çevre ve zaman ölçüleri etrafında değişen bir hayat kavrayışı gündeme gelmektedir (Ülgener, 1981: 57). Öte yandan teknoloji de gündelik hayatın yapılarını etkileyen ve bu bağlamda nüfuzu giderek genişleyen bir bağımlılığın ideolojikleşen sembolü olarak ağırlık taşımaktadır. *Illich, Şenlikli Toplum* adlı çalışmasında seri üretim teknolojilerinin, insanları bürokrasinin ve makinelerin aksesuarları haline nasıl getirdiğini göstererek, modern sanayi toplumlarını sorgulamaktadır. Sorgulama derinleştirildiğinde, toplumsal ve bireysel bilincin, imge ve nesneler üzerinden teknolojiyi yansıttığı fark edilmektedir (Lefebvre, 1998: 54).

Tüketim, kapitalizmde toplumsal bir grup pratiğidir ve buna bağlı bir egemenlik, toplumda dinsel kurumlar dahil hemen her yapı üzerinde etkisini göstermekte yanı sıra üretilen hizmetlerin içeriği bile piyasa mantığına göre şekillenmektedir. Her şeyin son kertede mutlaka pazarlanabilir oluşu, kapitalizmin üretken sisteminde fiziksel çevreyi karmakarışık etmekte (Sarıbay, 1994: 82; Giddens, 1993: 106), bu anlayış içinde gündelik hayatın yapıları da yeniden kurularak değiştirilmektedir.

Gündelik hayatın dönüşümünde modern kitle iletişim araçlarının etkisi de yadsınamaz. İnsan dehasının bilgiyi yaygınlaştırmak ve toplumu aydınlatmak üzere ürettiği medya, modern gündelik hayat organizasyonunda tam karşıt bir oluşuma yani bir körleştirmeye hiz-

met edebileceğini hissettirmeye başlamıştır (Uğur, 1991: 168). Nihayet diğer kültürel ürünler de sonunda gündelik hayatın bütün aktörlerini kendine çekmeyi başarmaktadır. Artık burada, şiirselliğinden kopmuş ve katı bir tekdüzelik niteliği kazanmış apayrı bir "gündelik hayat"ın ortaya çıkışından söz etmek mümkün hale gelmiştir.

Bireyin konumu da bu etkilerden payını almakta ve konumu hızla sarsılmaktadır. *Zijderveld*'in *Soyut Toplum* (1985)'unda vurguladığı gibi çağdaş sosyolojik teorilerin çoğunda, insan sosyal sistemin taleplerine itaat eden, önceden tanımlanmış olan rolleri oynayan bir oyuncu sıfatıyla yer almakta; eşit olmayan gelir düzeyleri, farklı sağlık olanakları, statü ve güç ortamlarında modern birey, kendisinin gerçek yerinin ne olduğunu merak etmektedir. Çünkü her şeye rağmen dünya, ona bulanık bir şekilde gözükmektedir. Hatta modernizasyon süreci esnasında yalnızca toplumun yapıları değil aynı zamanda insanın bilinci de bölünme olayına maruz kalmaktadır. Bugün modern insanın gündelik hayat içinde karşılaştığı sorunlar, onun sosyal ve özel dünyalarının temel olarak anlamsız hale gelmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Sonuçta modern insan, mutlak anlam, özgürlük ve realiteyi kendi sübjektifliğinin duygusal aleminde aramayarak gündelik hayata katılmaktadır.

Modern bir toplumda bireylerin tipik durumları çok farklıdır. Günlük yaşamlarının değişik bölümleri, onları son derece farklı ve sık sık acımasızlık derecesinde zıtlaşan anlam ve deneyim dünyaları ile karşı karşıya getirmektedir. Modern yaşam ileri derecede kısımlara ayrılmıştır ve bu bölünmenin sadece gözlenebilir sosyal ilişkilerde değil bilinç düzeyinde de önemli tezahürlerinin olduğu fark edilmeye başlanmıştır (Berger, Berger, Keller, 1985: 76; Wagner, 1996: 16; Ülgener, 1981: 39). Genelleşmiş bir akılcılık tarafından üstleri örülmüş olan korkular günümüzde yatıştırılmış gibi görünse de aslında bugün, bunların yerini yenileri almıştır. Nükleer savaş tehlikesi ve ekonomik kriz tehditleri karşısında duyulan dehşet, doğanın dehşetini değil, ideolojik ve pratik akılcılığa geçilmesine rağmen varolan toplum terörünü yansıtmaktadır. Terör, korkuların üstüne eklenmektedir. Öte yandan günlük hayattaki küçük batıl inançlar da ortadan kalkmamış, bunların yerlerini, akılcılığın bir başka ürünü olan ideolojik kurgular almıştır. Ne var ki bu durum güvende olma, ahlakçılık ve ahlaki düzen gereksinimini engellememekte, bilakis körüklemektedir. Hatta güvenlik kaygısı, belli bir dönemden sonra da kurumsal bir hal almak-

tadır (Lefebvre, 1998: 50). Bu bağlamda ontolojik güven ile ilgili olarak yaşanan risk ve tehlikeler de toplumsal yaşamın diğer pek çok yönüyle birlikte dünyevileşmiş bulunmaktadır. Asıl olarak insanlık tarafından üretilen risklerle yapılandırılan bir dünyada, artık Tanrısal etkilere ya da kozmik güç ya da ruhların büyüyle yatıştırılmasına yer olmayacağı tasarlanmıştır (Giddens, 1994: 101). İnsan hayatını, biri harici diğeri de dahili olmak üzere iki kutup arasında düşünmek mümkünken, modern birey tek boyutlu insan haline getirilmiştir. Aklın taleplerinin geleneğinkilerin yerine geçmesiyle birlikte, bu taleplerle, önceki inançların sağladığından çok daha fazla bir kesinlik duygusu sunuyormuş gibi modern insan ikna edilmek istenmiştir. Burada dikkat çeken asıl husus, din ve geleneğin ortaklaşa bir şekilde tamamladıkları bir ontolojik güvenlik strüktürünün, modern dönemde de meşru bir dayanak olarak kullanılmasıdır. Ontolojik güvenlik çoğu insanın kendi öz kimliğinin sürekliliğine ve çevredeki toplumsal ve nesnel eylem ortamlarının sabitliğine duydukları ihmale işaret etmektedir (Giddens, 1994: 41, 85).

Gündelik hayatın akışını değiştirmek için güçlü ideolojik kestirim ve yargılara da ihtiyaç duyulmaktadır. Toplumsal hayatta ideolojilerin belirleyiciliği, önce insan zihinlerindeki yeriyle, sonra da bu yerin asabiyete dönüşmesi, sınıfsal temel bulması, dış dünyadan maddi ya da manevi destek alması, iktidarı ele geçirmesi ve mevcut teknoloji ile bir ölçüde paralel nitelikler taşımasıyla artmaktadır (Kongar, 1981: 364). Nitekim varolan sosyalleşmeler incelendiğinde, ideolojik etkilerin ağırlığı açıkça hissedilmektedir. Çünkü ideoloji var olan bir sosyal yapıyı devam ettirmeye olduğu kadar onun yenisini de yaratmaya muktedir olan bir fikir yapısıdır (Mardin, 1991: 26; Mert, 1994: 39). İster geniş anlamıyla dünya görüşü ya da bakış açısı-zihniyet olarak; ister dar anlamıyla, siyaset teorisi ve uygulama programı olarak alınsın, ideolojinin herhangi bir toplumda uzun bir süre hegemonyatik bir durumda bulunmasının, kültürü önemli ölçüde etkileyeceği, onunla çakışmasa da bir hayli örtüşecek şekilde etki alanını genişletebileceği görülmüştür (Parla, 1991: 11). Bu eğilim ve araçlara paralel olarak gündelik hayatı besleyen değişimin öncüleri de teknoloji, ekonomi, moda, tüketim, medya gibi unsurlarıyla ciddi dönüşümün katalizatörleri olarak öne çıkmaktadırlar. Bu araçlar asıl olarak zaman ve mekanı dönüştürerek yeniden üretmektedirler.

Modern zamanlarda daha çok vicdani bir olgu olarak anlaşılan

dinin işlevsel rolleri, belirleyici olmaya her zaman devam etmiştir. Bugün dinin görüntülerinde ortaya çıkan sınırlamalar, aslında dinsel evrenin kendi kademelerinden değil, onun dışındaki kurguların taleplerinden yola çıkılarak gerçekleşmektedir. Geleneksel anlamda var olan ve gücünü değişik organik ilişkilere bağlı kalarak sürdüren dinin hiyerarşik örgütlenmesi bugün parçalanmış olsa da, kendini sunmada ısrarlı görünen varlığı hâlâ dikkat çekicidir ve işlevselliğini sürdürücü niteliktedir.

Aslında her din, bir yandan toplumdaki yerleşik düzeni koruma konusunda birtakım roller üstlenirken bir yandan da bu düzeni daha yüksek bir bilinç ve inanç evreninde değiştirmeyi talep etmektedir. Bu da dinlerin hem değişim hem de durgunluk için elverişli şartlarda esaslı roller üstlendiğini göstermektedir. Bu nedenle dinin, insanlığın sosyal hayatı üzerine olan etkisi ve onun, grupların ahengi, tutumların ve toplumsal kadroların farklılaşması, sosyal kurumların evrimi ve çöküşü üzerine olan baskısı asla göz ardı edilemez (Wach, 1995: 36). Belirtmek gerekir ki dinin bu rollerinin yeterli bir düzeyde ele alınabilmesi için, öncelikle, onun toplumsal alanda dil, eylem ve diğer araçlarla somutlaşması ve içselleşmesi gerekir. Ancak belki bundan sonra, dinin gündelik hayat üzerindeki yansımalarını, hatta izlerini takip etmek mümkün hale gelebilecektir.

O halde gündelik hayatın dönüşümünü, dinsellik ekseninde de izlemek gerekir. Çünkü bu bağlamda ortaya çıkan sarsıntılar ve yeni yapılanmalar, dinsellik açısından daha net izlenebilecek ima ve işaretlere sahiptir. Dinsellik, dine bağlı bir yaşantı örgütlenmesinin derece ve yoğunluğunu belirlemede kullanılan bir kavramdır. Dindarlık ve dinî hayatın diğer işaretlerinin tamamı dinselliği yansıtmaktadır. Dindarlığın psiko-sosyal etkileri, bireysel düzlemde dinin, hayatı kontrol halinde bulunduran gücünün sınırlarını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Böylece dindarlığın dini inanç, ibadet, dini tecrübe, dini bilgi ve dini etkileme gibi kategoriler içinde kendini ifade etme imkanı bulduğu görülmektedir (Glock, 1998: 252-274; Köktaş, 1993: 53-58). Dinselliğin gündelik hayatın modern gramerine bağlı olarak belli bir değişim sürecine girmesi, hatta bu süreç içinde dinin de yeniden tanımlanıp okunması söz konusudur.

Modern Batı'da toplumun rasyonalize olmasının genel etkisi içinde din, özel toplumsal alanlardan hem kurumsal hem de sembolik olarak ayrılmıştır. Bu bağlamda din, toplumun itici güçleri arasında

sayılan siyasi ve ekonomik alanlardan koparılmış, onun, toplumsal yapılandırma temsilcisi olarak öne çıkan fonksiyonları da ciddi bir şekilde zayıflatılmıştır. Bundan böyle din, modernleşme sürecindeki toplumların yeniden yapılandırılmasında, ancak edilgen ya da tepkisel sayılabilecek çıkışlarıyla, bağımlı bir değişken olarak işlev görecektir (Berger, 1999: 109, 113). Bu bağlamda Türkiye'nin fiili dinsellik göstergelerinde ortaya çıkan farklılaşmalara göz atıldığında da, dinin algı ve tasvirinden farklı olarak, günlük hayatın içsel boyutlarına nüfuz eden ve modern tarzlarla bütünleşen kalıp ve tavırların yoğunluğu hissedilmektedir.

Genelde dinler, bireyle Tanrı arasında gerçekleşen karşılıklı bir ilişkiyi koordine edecek hiyerarşi, teoloji ve davranış bilgisini ihmal etmeksizin kendilerini tarif etmektedirler. Din yalnızca bir inanç alanıyla sınırlı kalmamakta, o ayrıca bir dizi tanımlanmış davranış örüntüsüyle de kulluğun göstergelerine işaret etmektedir. İbadetler, bireysel ve toplumsal evrende yerine getirilmektedir. Dinsel inançlar, gündelik olay ve durumlarla ilgili deneyimlere ve hayat stratejilerine güvenlik enjekte etmekte, bunların açıklanabilmesi ve karşılıklarının verilebilmesini sağlayan bir evren kurmaktadır. Gündelik hayat açısından bakıldığında da dinler, birden çok anlamda güven sağlayıcı roller üstlenerek, inanan bir kişi için güvenlik ortamını simgeleyerek kişisel ve toplumsal yaşamın ahlâki ve pratik yollarını sağlamaktadırlar (Giddens, 1994: 95). Marjinal durumları bile, her şeyi kuşatan kutsal realiteye uygun bir şekilde yasallaştırmak suretiyle, toplumsal olarak tanımlanan realiteyi muhafaza eden dinler (Berger, 1993: 79), toplumdan olumlu siyasal davranışlar elde etmede kullanılan bir tür simgeler, düşünceler ve anlamlar kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Turan, 1993: 53).

Dinsellik ise dinden farklı olarak bireysel ve sosyal tezahürleri ifade etmektedir. Bilindiği gibi her din, bir teolojik yapıya ve bu yapıyı koruyan bir halkaya yani ibadetler toplamına sahiptir. Dinsellik, bu inanç ve ibadet ekseninden hareketle sosyal hayata akmaktadır. Sosyal hayat söz konusu yapının tezahürlerinden başka bir şey değildir. Bizi ilgilendiren, herhangi bir dinin hangi teolojik ya da fiili görüntülere sahip olduğu değil, aksine bu bağdaşık unsurların toplumsal alana yaydığı etkinin, varsa ne gibi işaret, im ve göstergelere sahip olduğudur. Yani din değil dinselliktir. Dinsellikte, kişilerin dini tutum ve davranışlarını tek tek özetleyen dindarlıktan da öteye gidilerek elde

edilebilecek genel bir anlam çerçevesine vurgu yapılmaktadır. Dinin, sosyal hayatta rafine bir dindarlık düzeyinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bir kişinin dindar olduğunu vurgulamak, onun kendi inanç alanı içindeki bireysel gerçeklik durumu hakkında da bir bilgiye sahip olunduğu anlamına gelmektedir. İnancın ruhsal ve fiziksel işaretleri içinde birey, Tanrısal gerçekliğe kendi sosyal konumu içinde bağlanmakta, gündelik hayatın bütün etkilerini koruyan bir realite içinde dini, kendi yaşamının bir göstergesi haline getirmektedir. Nitekim günlük yaşam stratejileri içinde dine atfedilen emir ve yasaklara bireysel düzlemde uyulmakta, öte yandan da din, toplumsal yaşamın merkezine konularak gündelik hayat denetlenmektedir. Buradaki kontrolün din merkezli olduğunda kuşku yoktur. Bu bağlamda dinsellik, gündelik hayatın toplumsal evreninde oluşan daha genel bir katılımı öne çıkarmaktadır. Böylelikle dinin ve dindarlığın, biri Tanrı-insan diğeri de insan-Tanrı ilişkisi içinde somutlaşan pratiklerin yanı sıra dinselliğin de, toplumsal yapının gündelik hayata sızan ve onun evrenini oluşturan bir atmosferi olduğu görülmektedir. Kuşkusuz bu görüntü ne tek tek bireylerden ne de devletin açık ya da örtülü din politikalarından doğan bir gerçekliktir. Aksine o, bunların etkilerini asla ihmal etmeksizin gündelik hayatın aktörleri arasında içselleştirilen bir davranış, eylem ve kültür kodu olarak anlaşılmaktadır. Böylece dinsellik, toplumsal görüntü içinde, kişilerin, özel hayatlarındaki eğilimlerinden kamusal hayatta oluşturdukları imajlarına kadar somutlaşan zihniyetlerini, bir süreklilik içinde, mevcut değişkenlerden de bağımsız olmaksızın, zaman ve mekan çerçevesinde gündelik hayatta yansıtan bir ayna olmaktadır.

Toplumsal yapının dinsellikle bütünleştiği en önemli alanlardan biri, dünya görüşü olarak hayata düzen getiren, onu simgeleştiren ve anlam kategorileri sağlayan değerler dünyasıdır (Kıray, 1982: 76). Dinsellik yönetim, organizasyon, kültür ve yerel olarak tanımlanabilecek pek çok fenomenin çerçevesi içinde, kendine elverişli bir yer bulmaktadır. Belki de böylece dinsellik dendiğinde, dinin hayat içinde ortaya koyduğu görüntülerden bahsetmiş oluyoruz. Bu nedenle dinsellik, dinsel inançların gündelik hayatı nasıl etkilediğini, toplumsal hayatta siyasi, kültürel ve ekonomik davranışların nasıl gerçekleştiğini çalışmalarının temel konusu haline getiren Din Sosyolojisinin de inceleme alanında yer almaktadır.

Gündelik hayatın dinsel göstergeleri, Türkiye'nin siyasi ve eko-

nomik değişim stratejileriyle birlikte temelli bir şekilde dönüşüme uğramıştır. Modern Türkiye'nin kurucu eliti, modernleşme taleplerinin teamüllerine bağlı kalarak, geleneksel kabullere dayalı değer, davranış ve hayallerden vazgeçmekle kalmamış, yeni yaşam tarzlarının gündelik hayat içindeki yansımalarının da seküler bir pratik içinde gerçekleşmesini arzu etmişlerdir. Bu nedenle de dinin siyasal mekanizmayı denetleyen güçler arasında yer almamasına özellikle dikkat edilmiştir (Toprak, ty: 388). Bugün Türkiye'de, gündelik hayat içindeki çatışma ve bütünleşme alanlarının sınırları hassasiyetle gözetilmeye devam edilmektedir. Türkiye'nin özgüllüğü, devletin İslâm karşısında, onun etkilerini bastırmadan onunla uzlaşmaya kadar değişen tavırları arasında gizlidir. Dinin, gündelik hayata mührünü vuran ağırlığının, çoğu zaman histerik bir nöbet gibi hissedilmesi de bugünkü Türkiye'nin bir başka gerçekliğini ortaya çıkarmaktadır.

İslâm'ın özel hayata kapanma konusunda yeterince uygun olduğu düşünülemez. Çünkü İslâm, dinsel kurallara bağlanmış bir hayat içerisinde topluma ve gündelik hayatın akışına ilişkin ayrıntılar konusunda, son derece etkin olma eğilimi taşımaktadır. İslâm kişisel ve ailevi olanla sınırlı olmaksızın, toplumsal davranışları da kapsayan geniş bir alana ilişkin kapsamlı ve ayrıntılı kurallara sahiptir (Mensching, 1994: 91-92; Ülgener, 1981: 49-72; Turan, 1993: 40; Fuller, Lesser, 1996: 102; Mert, 1994: 30). İslâm'ın her şeyden önce gündelik hayata etki eden, dolayısıyla belirgin bir toplumsal ilişki modeli içeren özellikleri dikkat çekmektedir. Giyim kuşamdan cinsel göreneklere, ekonomik konulardan bilim ve sanata, doğumdan ölüm olayına kadar birçok konuda İslâm'ın kapsayıcı ve emredici normatif düzenlemelerinden söz etmek mümkündür (Sarıbay, 1994: 189). Kısaca İslâmiyet her şeyi kapsayan, yaşamın her yanını dinsel görüş içinde gören bir "din"dir. Bu nedenle de İslâm, hem bütünlüğü içindeki yaşam alanı açısından, hem de içeriğinin kapsamı açısından diğer dinlerden ve uygarlıklardan ayrılan, kendi türüne özgü inançlara dayalı bir uygarlık sistemidir. Bu durumda, hayatın her yanı, dinin koşulsuz ilkeleri ile ilişkili görülmektedir *(kelam, ahlak, fıkıh)*. İslâm'ın dünyaya yönelik bir din olmasından dolayı da davranışların kendisine uyumlu bir çerçevede ortaya konulması gerekmektedir (Berkes, 1985: 52; Mardin, 1992: 34; Güngör, 1983: 58; Turner, 1991: 153). Esasen din olarak İslâm'ın, laiklik ve sekülerlik bağlamındaki yorumunu, gündelik hayatın dinsellik bağlamındaki dönüşümünü ta-

kip etmek için de ele alınmak mümkündür. Türkiye'nin modernleşme tarihinde uygulamaya konulan laiklik programı, geleneksel bir İslâmi toplumun değerler sistemini sarsmış, hatta bu sarsıntının azaltılmasını sağlayacak köklü tedbirler bizzat devlet tarafından alınmadığından dolayı da gündelik hayat, kitlesel düzeydeki problemlerin tezahür alanı olmuştur (Toprak, ty.: 390). Ortaya çıkan sonuçlar, ne sıkı laiklik yanlılarının arzu ve hedeflerini tatmin edebilmiş, ne de derin dindar çevrelerin hoşlandığı bir model olabilmiştir. Hatta Türkiye'ye özgü laiklik uygulamalarının her iki tarafın hışmına maruz kaldığına da sık sık tanık olunmuştur (Sezen, 1997: 298).

O halde gündelik hayatın dönüşümünü ele alırken bu değişim taleplerine Türkiye'nin yakın sosyo-politik tarihinden yola çıkarak eğilmek gerekir. Geleneksel anlamıyla dini-uhrevi alanla gündelik hayat arasında kurduğu ilginç bir denge talebine sahip çıkan Selçuklu-Osmanlı birikimine rağmen, Tanzimat'tan başlatılabilecek kararlı bir dönüşüm talebi içinde, zaman zaman farklı adlandırmalara konu olsa da başta Batılılaşma olmak üzere modernleşme, sekülerleşme ya da genel olarak laikleşme adıyla ortaya çıkan bir tercihin arenası olarak gündelik hayatın formatları, modern Türkiye'de radikal bir şekilde kökleştirilmeye çalışılmıştır. Esasen Türkiye'nin Batılılaşma yönündeki tarihsel tercihleri üzerine az şey söylenmemiştir. Ancak onun gündelik hayatın evrimini ve dönüşümünü sağlamak için gerçekleştirdiği atılımlar pek fazla ele alınmamıştır.

Bu bağlamda Osmanlı toplumunun dinsel/geleneksel yaşam biçimi, karşılaştırma yapma olanağı sağlaması açısından oldukça dikkat çekicidir (Lewis, 1973; Işın, 1985; Özbilgen, 1996; Faroqhi, 1997; Meriç, 2000). Değişimin parametreleri ancak gelenekteki yapılanmalarla yapılacak karşılaştırmalar aracılığıyla görülebilir. *Belge*'nin de vurguladığı gibi Osmanlı toplumunda yaşayan müslüman halk, tarımsal üretime dayanan ve öte dünya (ahiret) inancı ağır basan bir kültürel atmosferin değerlerini benimseyerek varlığını sürdürmüştür. Bu değerlerin paylaşılması ve pratik hayata uygulanması, kentte ve kırda çok fazla açık farklılıklar içermiyordu. Hayatın geçiciliği inancı, başlıca toplumsal erdemlerden biri olan kanaatkarlığı pekiştiriyordu. Kural olarak da gündelik hayat, oldukça muhafazakar bir yapı oluşturmakta ve hatta çoğu zaman da ciddi, köklü değişimlerden sonra bile kendi asli öğelerinden kopmama eğilimi göstermekteydi. Gelenek, devlet kurumları ve padişah, yaygın otoritelerin başında yer alıyordu.

Kapitalizm öncesi geleneksel toplumların tümünde olduğu gibi Osmanlı'da da hayatın temposu son derece yavaş işlemekteydi. Sayısı zaten az olan büyük şehirlerde, kasaba ve köylerde olduğu gibi, geleneğe bağlılık, hayatın belirleyici bir ilkesi olarak dikkat çekmekteydi. Hatta gerçekleşen toplumsal değişmeler bile kısa sürede, gelenekselliğin kutsallığını kazanabiliyordu. Deprem, yangın ve sel gibi, bu tekrarlılığı bozan anlarda bile kendi düzeylerinde bir alışılmışlığın "doğallığı" vardı. Bu sorunlar insanları kederlendirse hatta bazılarını yok etse bile, asla anlaşılmaz ve açıklanmaz değillerdi. Bütün bunlar son kertede bir ceza, bir uyarı olarak, yani ilahi bir işaret olarak anlaşılıyordu. Sonuçta gündelik hayatı saran düşünce, insanların her zaman ceza ve uyarıya layık olduğunu iddia etmeye hazırdı (Belge, ty.: 840).

Dinin gündelik hayat üzerindeki belirleyici etkilerine geleneksel açıdan bakıldığında, örneğin İslâmi anlayışın Osmanlı toplum yapısı üzerindeki etkisi incelendiğinde, bunun çok derin olduğu görülecektir. Bu anlayış bireysel ve toplumsal açıdan birbirinden farklı cemaatlerin tüm yaşam anlayışını ve pratiğini belirlemekle kalmamakta; yanı sıra devlet-toplum ilişkilerinde ve bizzat devlet konumunun algılanmasında da temel referans çerçevesini oluşturmaktadır. Çünkü İslâmiyet insanlar açısından, onları kendi iç dünyalarına muhatap kılan, huzurlu bir ruhsal durumu mümkün hale getirmekle kalmamakta aynı zamanda o, hayatın ve evrenin anlamını sağlamakla, kişinin muhatap olduğu her şeye ve her olaya mana vermekte, her şeyi doğal hiyerarşisi içinde yerli yerine oturtmaktadır. Toplumsal açıdan ise onların doğum, ölüm, evlilik gibi kurumlar karşısındaki tutumunu belirlemekte; bu sosyal olgulara hem anlam yüklemekte hem de pratikteki düzenleme kurallarını sağlamaktadır (Mahçupyan, 1996: 26-27).

Kısaca geleneksel bağlamda gündelik olanın tamamını dinsel bir tutum içinde tanımlamak, hayatı bütünlüğü içinde dinselliğin bir alanı olarak algılamak aslında sözkonusu hayat tarzının olmazsa olmaz şartları arasında yer almaktadır. Bu meyanda zaman kavramından eğlence biçimlerine, ruhani faaliyetlerden savaş stratejilerinin tayinine kadar varan geniş bir düzlemde, dinselliğin gücünden cesaret alan bir "hayatı kutsallaştırma" faaliyeti söz konusudur. Çünkü gelenekte, hayatın kendisi bizatihi dinseldir ve bu kuşatıcılık sadece yüksek tipli dinlerin alanında geçerli olan bir fenomen değildir. Sosyolojik açıdan dinsellikle birlikte ortaya çıkarak hukuki incelikler ve ahlaki işaretlerden bağımsız olarak, hayatın akışına katılan ayrıntıları, gündelik haya-

tı dinselleştiren temel elemanlar şeklinde görmek mümkündür. Bu yapılar insan ilişkilerinden doğayla kurulan ilişkilere, günlük hayatın tüketiminden ölüm ve kader gibi konuların yarattığı düşünsel tartışmalara kadar çeşitlilik gösteren bir zihniyet dünyasına işaret etmektedir. Ancak bu bütünlük ve birlik görüntüsünün modern çağda sarsılması söz konusudur. Bu sarsıntı, geleneksel olandan ciddi bir kopuşu ürettiği gibi, günlük hayattaki mevcut dinsellik formlarının kuşatıcılığını da tartışmaya açmıştır.

Kuşkusuz bu süreç içinde Osmanlı geleneksel toplumundan Cumhuriyet Türkiyesine geçiş kolay olmamıştır. Bu geçişin toplumsal plandaki yansımaları belleklerde kalıcı izler bırakmıştır. Bu hatıranın, ciddi bir makas değiştirme seklinde de anlaşılmaya izin veren serüveninin son safhası, diğer gündelik temaların yanı sıra, dinsel imgelem dünyasının değişimini de gündeme getirerek hayatın her alanında somutlaşan ideolojik bir dönüşümün gerçekleştirilmesidir. Aslında bu projenin ancak uzun vadede tamamlanabileceğine ilişkin dogmatik kanaatler de, gündelik hayatın radikal dönüşümünü her türden stratejiyle işbirliğine hazır bir pragmatizme teslim etmektedir. Doğrusu bu taleplerin gündelik hayat üzerindeki yansımalarını incelemek, söz konusu serüvenin sadece dinamiklerini öğrenmeyi değil, geleneksel yaşam kalıbının nasıl bir yöntemle bozulabileceğinin işaretlerini keşfetmeyi de mümkün kılmaktadır. Modern Türkiye'nin gündelik hayat organizasyonunu Cumhuriyet'in hedeflerinin sınırsız talepleriyle açıklamak gerçeği tam olarak yansıtmaz. Çünkü bu, bir süreçten çok devamlılık peşinde olan eğilimleri yansıtmaktadır. Öte yandan dinselliğin gündelik hayatın göstergeleri arasındaki konumunda bir değişiklik ya da bir zayıflamadan söz edilebilir ancak bu, modern Türkiye'de dinin, yeniden geri dönüşü olarak adlandırılan fenomenden tamamen ayrı bir olgudur.

İslâm dünyası içinde özellikle Türkiye, kendi tarihsel mecrasını değiştirmek konusunda en ısrarlı projelere sahip çıkması açısından dikkat çekmiştir. Türkiye'nin yakın tarihi, değişim ve ilerleme fikrinin tartışılmaz belirleyiciliği içinde gelişmiştir. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren, endüstri devrimini bizzat kendisi gerçekleştirememiş bir ülke olarak Türkiye, bir anlamda ikili bir değişimi yaşamak zorunda kalmış, hem dünya için hem de kendisi için yeni olanla birlikte yaşamaya yönelmiştir (Belge, ty.: 837). Modernleşme ve Batılılaşma bağlamındaki talepler geçmişte sahip olunan tarihsel bütünlükten köklü bir

kopuşu gerektirmiş, ancak bu kopuş, gündelik hayatın işleyişindeki kırılma ve sarsıntıları daha ağır bir şekilde hissettirmiştir. Devrimci liderlerin, toplumda etkin olan tarihsel kıymet ve düşüncelerin değerini bir anda yadsımak zorunda kalışının etkisi devam edeceğe benzemektedir. Ancak bu dönüşümün işleyiş mantığı ve radikalizmindeki benzersizlik, alternatif dönüşüm çabalarıyla bir kıyaslama yapılmasını da imkansız kılmaktadır.

Türk reformcularının cemaate dayalı bir gündelik-toplumsal hayata alternatif getirmektense bu hayatı yıkmak gibi bir amacı tercihe şayan bulmaları, hatta bu amaç için simgelere yönelik şiddeti, arzu edilir bir eylem biçimi olarak kabul etmeleri dikkat çekicidir (Keyder, 1989: 100). Burada Türkiye, İslâmi ağırlıkların Avrupalılaşmak için yapılan tasarruflarla hiçbir yerde olmadığı kadar iç içe geçtiği bir örnek ülke durumundadır (Arkoun, 1999: 38). Cumhuriyet'in ilk yıllarında dinsellik, merkezi otoritenin temeli olmaktan çıkarılmış, hatta bununla da yetinilmemiş, tarikatların yasaklanması, türbelerin kapatılması ve geleneksel giysilerin yasadışı ilan edilmesiyle de, en azından halk arasında yaşadığı biçimiyle İslâm'ın gündelik hayattaki görünür kurumsal temelinin çözülmesi amaçlanmıştır.

Bu süreç içinde dinin genel anlamına mı yoksa tarihsel mirasına mı bir tepki gösterildiği, konu Türk toplumunun gündelik hayat organizasyonu etrafında odaklaştığında belirsizlik içinde durmaktadır. Ancak Türkiye'nin resmi söylemi içinde dinin tanımlanmış bir versiyonuna ihtiyatlı bir yaklaşımla da olsa sahip çıkılması yine de söz konusudur. Bu bağlamda dinin, yeni konum ve rollerinin üretilmesine ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir. Toplum hayatı karmaşıklaşıp, çeşitli kültür kolları birbirinden ayrıldıkça, toplumda ortaya çıkan farklılıklar karşısında, toplumsal birlik ve bütünleşmenin sağlanmasında en büyük görevlerden biri, dinin birleştirici, bütünleştirici ve vahdeti temin edici fonksiyonuna yüklenmeye başlanmıştır (Günay, 1982: 79; Turan, 1993: 64-65). Dinselliğin gündelik hayattaki görünümlerini ortadan kaldırmaya yönelik bir dizi modern tecrübenin, daha çok sekülerlik evreninde bir yaşam biçimini hedeflediği açıktır. Çünkü inançlardaki değişimlerin ancak gündelik hayatın evreninde gerçekleştirilecek oluşumların bir sonucu olarak sağlanabileceğine olan güven tamdır. Dinsel parametreler de bizzat bu dönüşümlerde kendini gizlemektedir (Kolakowski, 1999: 98).

Gerçekten de Türkiye bu dönüşümüyle geleneksel hayat biçi-

mini kuşatan anlaşılır, gelenek bağlamında somutlaşan ve onun tarihle bağlılığını gösteren her tür "eski" düşünce ve tahayyülattan kopmayı talep etmiştir. Son tahlilde "ilerleme" ve "modernleşme" şeklindeki bir argümanın, ancak Batılılaşma projesini eyleme dönüştürmekle gerçekleştirilebileceğine dair bir evren imali, söz konusu olan bu değişime yol açmıştır. Bu ise laiklik ve sekülerliğin toplum yaşamının egemen bir tarzı olarak ortaya çıkmasını ve bu konteks içinde tanımlanamayan bir dinin de kamusal alandan çekilmesini gerektirmiştir.

Türkiye için Batılılaşma sadece bir uygarlık değişimi olmakla sınırlı sayılmamalıdır. Batılılaşma, hayatın her alanı gibi gündelik hayatı da temelden değiştirici niteliktedir; hatta bunun en önemli göstergeleri bu alanda görülmektedir. Burada belli bir hayat anlayışı ve dünya görüşünün düzenlendiği bir değerler hiyerarşisine göre yaşamını düzenleyen toplumun, alışık olduğundan çok farklı bir değerler hiyerarşisine geçmesi söz konusudur. Böylece toplumun kendi manevi haritasını kaybetmesi gündeme gelmiştir (Belge, ty.: 838). Türkiye "epistemolojik kopuşu"yla ulaştığı bu özgül deneyimi yüzünden, yani geleneksel tanımlarıyla Batılı eğilimler arasında radikal bir kesinti gerçekleştirdiği için bir istisna oluşturmuştur (Göle, 1998: 75-76).

Modern Türkiye'de gündelik hayatı sekülerlik evreninde yeniden temellendirme girişimi Batılılaşma temelli bir dizi faaliyetin ürünü olarak gündeme gelmiştir. Bu bağlamda laisizm, din ile siyaset arasında kesin bir ayrım yapmakla kalmamış, ayrıca dinin, toplumda sınırlı bir rol oynadığını savunan bir doktrin olarak da dikkat çekmiştir. Laikleşme ise, bireyin denetleyemediği faktörlerin bir sonucu olarak meydana gelen ve böylece dini kurumların ve uygulamaların toplumdaki diğer etkinlik alanlarından farklılaştırıldığı bir sosyolojik süreç biçiminde algılanmıştır. Bu süreçte dinin, aile hayatı, eğitim, ekonomi ve siyasal hayattan ayrı tutulması ve esas olarak bireyin vicdanında yer bulan ayrı bir kurum haline getirilmesi arzu edilmiştir (Özdalga, 1998: 21). Öte yandan sekülerlik de, gündelik hayatta kendini teşhir eden bir siyasetin ürünü olarak dikkat çekmektedir. Kuşkusuz modern Türkiye'nin siyasal politikaları, gündelik hayatta seküler bir evreni pekiştirmeye yöneliktir. Laiklik denince genellikle din-devlet ilişkileri, yani devletin laikliği ön plana çıkarılırken, sekülerlikte daha çok, dinin toplumdaki yeri ön plana çıkarılmaktadır. Din ve devletin ayrımıyla başlayan laik siyasal örgütlenme, hayatın önce bireysel ve kamusal diye ikiye, daha sonra da farklı alt alanlara

ayrılmasını öngören modern/seküler söylemin ürünüdür. Bu söylem içinde hayatı bir bütün olarak değerlendiren dinsel görüşe karşı din, parçalanmış olarak tanımlanan hayata, ancak sınırlandırılan bir çerçeve şeklinde katılacaktır (Mert, 1994: 17, 110). Böylelikle din, mutlak değişim düşüncesi doğrultusunda ve toplumsal değişime tabi olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Rasyonel ve kutsal olmayan devlet de sonuçta, özel yaşam alanına geriletilen din karşısında etkinliğini artıracak ve özellikle kamusal hayatta egemen olacaktır.

Günümüzde pek çok alanda dinsel değerlerle modern değerler arasında bir gerginliğin varlığından söz edilmekte, toplumun içselleştirmeye çalıştığı değerlerle dinsel değerler arasında, bir kopuşma ve zıtlığın varlığı ısrarla dile getirilmektedir. Geleneksel yapılarda toplumsal yaşantıya anlam kazandırmakla kalmayıp; yanı sıra ne yapılması gerektiğine ait direktifler de vererek, kişinin davranış ve vaziyet alışı üzerinde büyük etki sahibi olan dinin (Yücekök, 1997: 14), modern toplumlarda taşıdığı rolün bir dönüşüme uğradığı artık açıkça görülmektedir. Dinin özel alana doğru çekilmek istenmesi fazlasıyla söz konusudur. Hatta dışa vurulan dinsel imajların bile, çoğunlukla özel alana sıkıştırılmış bir dinselliğin yansıması olduğu düşünülmektedir. Modernliğin pozitivist eğilimlere ağırlık veren zihinsel ve eylemsel yapıları içinde dinin, kendini yeniden açığa vurması da, yine aynı şekilde değerlendirilmektedir. Hatta dine ve kutsala olan ihtiyaç, benzer kalıplara başvurularak, laik arzu ve eylemleri kutsayan ya da kendi manevi anlamlarını boşaltan anlık tatminlerde bir derinlik arayışına girilerek elde edilmeye çalışılmaktadır. İlginç bir şekilde din de, geçmişe özgü kategorileri terk ederek modern zamanın imkanları içindeki işlevsel rollerini artırarak sürdürmekte ve artık yeni açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Aslında bütün bu değişmelerle beraber, bu kategoriler de değişmekte ve dinin kapsamı, anlam yönünden yeni etkileşim düzenlerine bilinçli ya da bilinçsizce uymaktadır (Kıray, 1982: 76).

Bu çerçevede, dinin gündelik hayattaki bir başka görünümü de, onun tüketim metaı haline getirilen konumudur. Max Weber'in, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde ortaya koyduğu ünlü metaforunda, manastırın kapısını çarpıp çıktıktan sonra, dünyevi olayların piyasasına doğru geniş adımlarla yürümeye başlayan din ele alınmaktadır. Tüketim piyasasında öbür anlam kompleksleriyle yan yana konulduğu modern toplumlarda, dinin daha da ilginç bir şekilde

dönüştüğü görülmektedir. Öyle ki artık din, bireylerin hayat tarzlarını pazarlayan süper marketlerde, uygun bir şekilde paketlenmiş bilgi öbekleri çoğulluğu arasından seçilmektedir. Artık din, bütün açık farklılıklarına rağmen, tüketici malının ekonomik niteliğine dönüştürülmüştür. Hatta o şekilde de pazarlanmak durumundadır. Böylece dinî formlar da kendilerinin pazarda tutunabilmesini sağlayacak şekilde teşkilatlanmak zorunda kalmaktadırlar. Nihayet dinsel kurumların diğer pazarlamacı organizasyonlara benzeyen özellikleri de giderek şaşırtıcı olmamaya başlamaktadır (Berger, 1999: 116; Featherstone, 1996: 186).

Amaç hayatın dinsel değil seküler bir tarzda açılımını sağlamak olsa da yine de burada vurgulanan dinselliğin dönüşümüdür ki bu da, modern olanla İslâm'ın bir karşıtlık içinde olmaksızın buluşturulmasının mümkün bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Şaşırtıcı olan, politik ve idari onca tedbire rağmen, gündelik hayattaki dinsellik taleplerinin hâlâ gelişme temayülü içinde olabilmesidir. Dinselliğin ortaya çıkışının modern, laik ve seküler bir evren içinde mümkün olmasında onun, büyük bir geleneğe ve topluma sahip olmasının etkisini göz ardı etmemek gerekir. Çünkü burada İslâm'ın bir din olarak hem modernleşmeyle beraber, hem de modernleşmeye rağmen varolabilmesi söz konusudur (Aktay, 1999: 65). Tarihsellik bağlamı içinde dinler, modern olanla geleneksel olan arasında dinselliği yeni ilişkiler içinde, hayatın aktif bir alanı haline getirmektedir. Dinsellik bütün çeşitlilikleriyle aile ortamından kamusal hayata, düşünceden eyleme kadar hemen her çizgide şaşırtıcı bir değişiklik geçirmiş gibi görünse de varlığını devam ettirmekte ısrarlıdır. Belki de dinin zayıfladığının açıkça iddia edildiği durumlarda bile dinselliğin geleneksel, ahlaki ve adetlere bağlı ilkeler içindeki görüntüleriyle yaşamını sürdürmesi söz konusudur. Dinin siyasal düzlemde geri çekilişi, ya da kamusal hayattan el çektirilişi, aslında dinselliğin de benzer şekilde yok olacağı anlamlarına gelmemektedir. Aksine dinselliğin, kendini daha derin bir kalıcılık içinde ve dinin yeniden kavranmasını kolaylaştıracak bir biçimde, gündelik hayatın içine taşımayı sürdürmekte azimli olduğu görülmektedir. Hayatının tamamını bütünleştirmeyi amaçlayan çağdaş insan da, yaptığı işlere dinsel bir anlam verme hususunda çektiği güçlüklerin varlığına rağmen, dinselleştirme gereksiniminden kendini soyutlayamamaktadır.

Dinselliğin gündelik hayat içindeki göstergeleri bu bağlamda

önem kazanmış ve söz konusu işaretler özellikle Türkiye'nin Batılılaşma hedefine yönelik olarak, attığı adımlarda daha da sorunlu bir şekil almıştır. Türkiye'nin modernleşme tarihi içinde gündelik hayatın dönüştürülmesi, bu amaç içinde bir dizi faaliyet aracılığıyla sürdürülmüş, sekülerliğin dinselliğin görüntüleriyle sık sık karşı karşıya geldiği toplumsal evrende, gündelik hayatın yapıları da din gibi açıkça değişime uğramıştır. Böylece hızlı bir toplumsal değişime maruz kalan Türk toplumu içerisinde, bir yandan geleneksel din, dinî kültür ve dindarlık formları belli bir sarsıntı geçirip arayışa sürüklenirken, öte yandan da toplumsal değişme ve arayış ortamı, geleneksel dindarlık formlarının yerine göre nispi bir canlanışı ile de karakterize olmayı sürdürmüştür (Günay, 1998: 57; Vergin, 1995: 20).

Bir din olarak İslâm'ın geleneksel kök salışına bağlı olarak, onun hayatı kuşatan yapısıyla Batılılaşma projesini, dinden bağımsız ya da işlevselleştirilmiş bir din evreninde gerçekleştirmeye çalışanların süregelen karşılaşma ve çatışmaları gündelik hayat üzerinde gerçekleşmektedir. Zaman zaman karşıtlık teması içerisinde, dinsel ve seküler talepkârlık, asıl fonksiyonel değişimin bizzat gündelik hayat üzerinde ortaya çıkacağını görmeye ve anlamaya başlamıştır.

Bugün için gündelik hayatı ele geçirme uğraşı, pek çok alanda şaşırtıcı ilişki ve çatışmalara imkan vermektedir. Bu çerçevede modern Türkiye'nin gelişme serüveni, elverişli örneklemlerin çoğalmasına destek verecek şekilde, dinselliğin meşruiyetçi yanını dikkate alanlarla onun hissedilir artışını kontrol edilebilir bir dikkatle izleme olanağını ellerinde tutanlar arasında yaşanmaktadır. Taraflar gündelik hayatın asla ihmal edilmemesi gerektiğini bilmekte ve karşı-stratejilerini, bu kaygıları canlı tutarak geliştirmektedirler.

KAYNAKÇA

AKTAY, Yasin, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı,* İstanbul 1999

ARKOUN, Muhammed, *İslâm Üzerine Düşünceler,* Çev. Hakan Yücel, İstanbul 1999

BAUMAN, Zygmunt, *Postmodern Etik,* Çev. Alev Türker, İstanbul 1998

BELGE, Murat, "Türkiye'de Günlük Hayat", *Cumhuriyet Dö-*

nemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul ty., c. III, ss. 873-876

BERGER, Peter L., "Dini Kurumlar", *Toplumbilim Yazıları,* Der ve çev. Adil Çiftçi, İzmir 1999, ss. 71-136

BERGER, Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği,* Çev. Ali Coşkun, İstanbul 1993

BERGER, Peter L..; **BERGER**, Brigitte; **KELLNER**, Hansfried, *Modernleşme ve Bilinç,* Çev. Cevdet Cerit, İstanbul 1985

BERKES Niyazi, "Uygarlık, Din, İdeoloji Olarak İslâmlık", *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları,* İstanbul 1985, ss. 52-78

BROWN, Bruce, *Günlük Hayatın Eleştirisi,* Çev. Yavuz Alogan, 2.b., İstanbul 1989

BURRELL, Gibson; **MORGAN**, Gareth, "Yorumlayıcı Sosyoloji", *Toplumbilim Yazıları,* Der ve çev. Adil Çiftçi, İzmir 1999, ss. 25-69

CHANEY, David, *Yaşam Tarzları,* Çev. İrem Kutluk, Ankara 1999

FAROQHİ, Suraıya, *Kültürü ve Gündelik Yaşam,* Çev. Elif Kılıç, İstanbul 1997.

FEATHERSTONE, Mike, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü,* Çev. Mehmet Küçük, İstanbul 1996

FRANKEL, Boris, *Sanayi Sonrası Ütopyalar,* Çev. Kamil Durand, İstanbul 1991

FULLER, Graham F.; **LESSER** Ian, O., *Kuşatılanlar -İslâm ve Batı'nın Jeopolitiği-,* Çev. Özden Arıkan, İstanbul 1996

GİDDENS, Antony, *Modernliğin Sonuçları,* Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul 1994

GİDDENS, Antony, *Sosyoloji,* Çev. Ruhi Esengün, İsmail Öğretir, Erzurum 1993

GLOCK, Charles Y., "Dindarlığın Boyutları Üzerine", Çev. M. Emin Köktaş, *Din Sosyolojisi,* Der. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, 2.b., Ankara 1998, ss. 252-274

GÖLE, Nilüfer, "Modernleşme Bağlamında İslâmi Kimlik A-

rayışı", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik,* Ed. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Çev.Nurettin Elhüseyni, İstanbul 1998, ss. 70-81

GÜNAY, Ünver, "Din ve Toplumsal Farklılaşma", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 5, Erzurum 1982, ss. 71-85

GÜNAY, Ünver, "İslâm Dünyasında Gelenek, Değişme, Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler", *Hacı Bektaş Veli Dergisi,* Sayı: 8 (Kış 1998), ss. 51-69

GÜNGÖR, Erol, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri,* 2.b., İstanbul 1983

ILLICH, İvan, *Şenlikli Toplum,* Çev. Ahmet Kot, 2.b., İstanbul 1989

IŞIN, Ekrem, "19. Yüzyıl'da Modernleşme ve Gündelik Hayat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* İstanbul 1985, c. II, ss. 538-563

KEYDER, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar,* Çev. Sabri Tekay, İstanbul 1989

KIRAY, Mübeccel, "Toplum Yapısı ve Laiklik", *Toplumbilim Yazıları,* Ankara 1982, ss. 67-87

KOLAKOWSKİ, Leszek, *Modernliğin Sonsuz Duruşması,* Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul 1999

KONGAR, Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği,* 2.b., İstanbul 1981

KÖKTAŞ, M. Emin, *Türkiye'de Dinî Hayat,* İstanbul 1993

LEFEBVRE, Henri, *Modern Dünyada Gündelik Hayat,* Çev. Işın Gürbüz, İstanbul 1998

LEWİS, Raphaela, *Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat,* Çev. Mefkûre Poroy, İstanbul 1973

MAHÇUPYAN, Etyen, *Osmanlı'dan Postmoderniteye,* İstanbul 1996

MARDİN, Şerif, "Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Modernleşmesi,* İstanbul 1991, ss. 23-81

MARDİN, Şerif, *Türkiyede Din ve Toplumsal Değişme,* Çev Metin Çulhaoğlu, İstanbul 1992

MENSCHİNG, Gustave, *Dinî Sosyoloji,* Çev. Mehmet Aydın Konya 1994

MERİÇ, Nevin, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi,* İstanbul 2000

MERT, Nuray, *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış,* İstanbul 1994

OSKAY, Ünsal, "Modern Toplumlarda Gündelik Hayatın Sistemle Bütünleşmemiz ve Birey Olamayışımız Açısından Önemi" *Günlük Hayatın Eleştirisi,* 2.b., İstanbul 1989, ss. 7-13

ÖZBİLGEN, Erol, "Osmanlılarda Gündelik Hayat", *Osmanlı Ansiklopedisi,* Ed. Mustafa Armağan, İstanbul 1996, c. II, ss. 147-267

ÖZDALGA, Elisabeth, *Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslâm,* Çev. Yavuz Alogan, İstanbul 1998

PARLA, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları* İstanbul 1991

POLOMA, Margaret H., *Çağdaş Sosyoloji Teorileri,* Çev Hayriye Erbaş, Ankara 1993

SARIBAY, Ali Yaşar, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm* İstanbul 1994

SEZEN, Yümni, *Hümanizm ve Atatürk Devrimleri,* İstanbul 1997

SWİNGEWOOD, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* Çev. Osman Akınhay, Ankara 1998

TOPRAK, Binnaz, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim,* Ed. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul ty., ss. 387-397

TURAN, İlter, "Türkiye'de Din ve Siyasal Kültür", Çev. Özden Arıkan, *Çağdaş Türkiye'de İslâm,* Ed. Richard Tapper, İstanbul 1993 ss. 39-69

TURNER, Bryan S., *Max Weber ve İslâm,* Çev. Yasin Aktay, Ankara 1991

UĞUR, Aydın, *Keşfedilmemiş Kıta Günlük Yaşam ve Zihniyet Kalıplarımız,* İstanbul 1991

ÜLGENER, Sabri F., *Zihniyet ve Din,* İstanbul 1981

VERGİN, Nur, "Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış", *Toplum ve Bilim,* Sayı: 29-30 (Bahar-Yaz 1995), ss. 9-28

WACH, Joachim, *Din Sosyolojisi,* Çev. Ünver Günay, İstanbul 1995

WAGNER, Peter, *Modernliğin Sosyolojisi, Özgürlük ve Cezalandırma,* Çev. Mehmet Küçük, İstanbul 1996

WİLLİS, Susan, *Gündelik Hayat Kılavuzu,* Çev. Aksu Bora, Asuman Emre, İstanbul 1993

YÜCEKÖK, Ahmet, *Dinin Siyasallaşması,* İstanbul 1997

ZIJDERVELD, Anton C., *Soyut Toplum,* Çev. Cevdet Cerit, İstanbul 1985